



FILOZOFIJA U UČIONICI

Pregledni naučni rad

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14422502>

Aleksandar Milanković

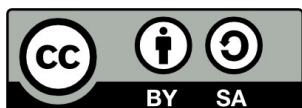
Katedra za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu
radujtesetrgovi@gmail.com

U radu ispitujemo opšte i specifične pretpostavke metodike nastave filozofije u perspektivi komunikativnosti filozofije i posredovanja između njenog naučnog jezgra i učionice. U prvom koraku dajemo pregled literature o nastavi filozofije u poslednje tri decenije u Republici Srbiji - kako ispitivanja njene istorije, tako i proučavanja intrinzično didaktičkih i metodičkih pitanja i problema. Potom ispitujemo opšte didaktičke postavke, kao i specifične probleme metodike nastave filozofije i postavljamo skup pitanja o mogućnostima njenog teorijskog zasnivanja. U trećem koraku ispitujemo problem korelacija i međupredmetnog povezivanja filozofije sa drugim školskim predmetima i ukazujemo na njihove pedagoške i filozofske osnove. Na kraju izvodimo zaključak o metodici nastave filozofije kao o teoriji komunikacije filozofije sa drugim domenima nauke, umetnosti i kulture, kao i školskog i svakodnevnog života. Proučavanje i razvoj metodike nastave filozofije su proučavanje i razvoj procedura, metoda i sredstava komuniciranja tvrdog naučnog jezgra filozofije sa drugim oblastima, proučavanje procesa posredovanja i saobraćanja između filozofije i škole, istraživanje gipkosti, elastičnosti i fleksibilnosti filozofskih pojmova i teorija i ispitivanje mogućnosti zbližavanja filozofije sa čovekom. Metodika nastave filozofije proučava otkrivanje i stvaranje veza, pristupnih tačaka i čvorišta u kojima filozofski problemi postaju poznati i prisni, u procesu artikulisanja samosaznanja, razvoja interpersonalne i intrapersonalne komunikacije i svesnog oblikovanja životnog iskustva.

Ključne riječi: didaktika, metodika, nastava, filozofija, komunikacija

Uvod

Tokom poslednjih decenija u vaspitno-obrazovnom sistemu u Republici Srbiji je intenzivirano interesovanje za smisao i status nastave filozofije, kako usled promena programa, postupnog povlačenja (ili izbacivanja?) filozofije kao predmeta iz srednjih stručnih škola, tako i usled opštih težnji ka osavremenjivanju i unapređivanju nastave. Objavljen je niz radova koji postavljaju nastavu filozofije u opštu panoramu vaspitanja i obrazovanja, ispituju njen status u programskim dokumentima, istražuju njenu istoriju i preispituju mogućnosti njenog daljeg razvoja i unapređenja, kao i moguće uzroke problema i nedostataka. Uz to, zainteresovana



javnost je imala prilike da se više puta okupi i da ispolji i artikuliše kritičku svest.¹

U radu se ograničavamo na prethodne tri decenije i pružamo pregled radova o nastavi filozofije i njenoj metodici u tom periodu.² U časopisu Srpskog filozofskog društva *Theoria*, u broju 3-4 iz 1993. godine nalazi se poglavlje "Filozofija u srednjoj školi" povodom seminara o nastavi filozofije, održanog u (tada) Filozofskom društvu Srbije 23. oktobra 1993. godine. U tom poglavlju je kratki prikaz Milanke Radić, nastavnice filozofije iz IX beogradske gimnazije "Kako predavati filozofiju – Prikaz seminara za profesore filozofije" a tu je i rad Vesne Banjeglav, nastavnice filozofije iz Srednje škole unutrašnjih poslova u Sremskoj Kamenici, "Filozofija u srednjoj školi – Ogleđi iz metodike nastave filozofije", koji nudi organizaciju mikro-strukture nastavnih časova tj. predloge planova časova za jedan broj nastavnih jedinica iz antičke filozofije.³ U novijim brojevima časopisa mogu da se pronađu dva rada Jadranke Pešti, nastavnice filozofije i direktorke Srednje tehničke škole "Mileva Marić" iz Titela - istraži-

vanja nastave filozofije u srpskom školstvu u tri povezana, nadovezana perioda, uz ispitivanje nastavničkih verovanja, iskustava i prakse, s tim što se prvi u nizu tih radova nalazi u knjizi *Istorija srpske filozofije, prilozi za istraživanje* u uredništvu Irine Deretić.⁴

U časopisu *Arhe*, u redakciji odseka za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, objavljen je jedan broj radova – primera radi, rad kolege Vladimira Marovića iz Kraljeva „Srednjoškolska nastava filozofije kao filozofijska propedeutika“, rad Une Popović „Nastava filozofije u srednjim školama“ ili rad Đurđice Crvenko „Programski ciljevi i zadaci nastave filozofije“.⁵ Pored toga, redakcija časopisa *Arhe*, objavila je niz knjiga (deset) o tradiciji nastave filozofije, o različitim programskim rešenjima, metodičkim pitanjima i preispitivanjima smisla i statusa filozofije u školskim ustanovama, sa istorijskim osvrtom na nastavu filozofije u gimnazijama u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu, ali i u drugim školama u Vojvodini, sa radovima brojnih autora i autorki.⁶ Željko Kaluđerović, profesor na novosadskom odseku za filozofiju, objavio je u časopisu

- 1 Na početku devete decenije prošlog veka, predsednik izvršnog odbora Filozofskog društva Srbije (FDS), Miroslav Milović, ispred FDS upućuje otvoreno pismo Prosvetnom savetu Republike Srbije, Republičkom sekretarijatu za obrazovanje i kulturu, tadašnjem resornom ministru Danilu Ž. Markoviću i Matematičkoj gimnaziji u Beogradu (sa tadašnjim nazivom "Veljko Vlahović") i njenom direktoru Milanu S. Raspopoviću, sa zahtevom da se u Matematičkoj gimnaziji i "školama sličnog usmerenja", kao obavezan predmet uvede Logika sa metodologijom, i to u fondu od dva časa nedeljno (Milović Miroslav, „Prosvetnom savetu Republike Srbije...“, *Theoria*, 1 (1991), 132-133). Vratimo se još deset godina unazad, u 1981. godinu. U časopisu *Theoria* br. 1 iz 1981. godine nalazi se poglavlje „Filozofija u školi – O jednom udžbeniku marksističke filozofije“ – u kojem se nalaze kratki prilozi Miodraga Vlakovića, Milanke Radić, Nade Prodanović-Bлагоjević i Kozme Delarmano, o udžbeniku *Osnove marksističke filozofije* Prvoslava Ralića. Svi članci su (izrazito) kritički usmereni a u prilogu izdanja je i zaključna ocena ocenjivačke komisije o rukopisu navedenog udžbenika. Osnov za poglavlje je bio razgovor o pomenutom udžbeniku, održan u Filozofskom društvu Srbije 21. aprila 1981. godine. Zaključke iz navedenih činjenica, kao i poređenje sa sadašnjim interesovanjem za te teme u naučnoj zajednici, prepuštamo čitaocima.
- 2 Napominjemo da spisak nije potpun. Istraživanje svih objavljenih stručnih, preglednih i naučnih radova, prethodnih saopštenja, kratkih priloga i drugih članaka, kao i diplomskih, master i doktorskih radova koji tematizuju nastavu filozofije i njenu metodiku iziskuje poseban rad. Upućujemo izvinjenje usled mogućih (i gotovo izvesnih) previda, u nadi da će u skorije vreme biti formirana iscrpna i potpuna bibliografija radova o nastavi filozofije i njenoj metodici u Republici Srbiji.
- 3 Banjeglav Vesna, "Filozofija u srednjoj školi – Ogleđi iz metodike nastave filozofije", *Theoria*, godina XXXVI, broj 3-4 (1993), str. 125-133; Radić, Milanka, "Kako predavati filozofiju – Prikaz seminara, za profesore filozofije", *Theoria*, god. XXXVI, broj 3-4 (1993) str. 111-113;
- 4 Pešti, Jadranka, „Nastava filozofije u srednjim školama Srbije od 1990. do 2010.“ u: Deretić, I. (prir.) *Istorija srpske filozofije, prilozi za istraživanje*, str. 541-553, Beograd: Evro-Giunti, 2011; Pešti, Jadranka, „Nastava filozofije u srednjim školama Srbije od 2011. do 2020 : i dalje o (ne)moći filozofije i njenom interesu u nastavi“, *Theoria*, god. 65, broj 1 (2022), p. 185-200; Pešti Jadranka, "Nastavnici filozofije o nastavi filozofije", *Theoria*, god. 67, broj 1 (2024), str.89-107;
- 5 Marović, Vladimir, „Srednjoškolska nastava filozofije kao filozofijska propedeutika“, *Arhe*, III, 5-6 (2006), str. 399-405; Crvenko, Đurđica, „Programski ciljevi i zadaci nastave filozofije“, *Arhe*, III, 5-6 (2013), str. 405-409; Popović, Una, „Nastava filozofije u srednjim školama: refleksije i pitanja“, *Arhe*, XIX, 37 (2022) str. 205-220;
- 6 Vid. <https://arhe.ff.uns.ac.rs/index.php/arhe/Propaideia>. Primera radi, u navedenoj ediciji *Tradicija nastave filozofije*, u knjizi

Pedagogija dva dela rada "Etabliranje filozofije u prvim vojvođanskim gimnazijama", s trećim delom u časopisu *Živopis*.⁷ Kaluđerović je objavio i rad u kojem ispituje autonomiju Novosadske gimnazije u osmišljavanju nastave filozofije u devetnaestom i početkom dvadesetog veka.⁸ Dragan Prole, fakultetski profesor iz Novog Sada, autor studije *Tradicija nastave filozofije*, objavio je i rad „Istraživanja kao podrška nastavi filozofije: prva decenija časopisa *Arhe*“ – sa naslovom koji jasno odlikava vrednost istraživanja razvoja didaktičkih i metodičkih koncepcija nastave filozofije.⁹ Mirko Aćimović i Ana R. Kuburić su, svako sa svoje strane, ispitivali aktivnosti u zasnivanju metodike nastave filozofije i, što je važno, logike.¹⁰

U časopisu *Inovacije u nastavi* u izdanju Fakulteta za obrazovanje učitelja i vaspitača, objavljen je rad Adama Ninkovića u kojem je autor ispitivao potrebe i mogućnosti inovacija u nastavi filozofije.¹¹ U istom časopisu je, dve decenije kasnije, objavljen i rad grupe autora sa Univerziteta u Nišu, u kojem se istražuje vrednost nastave filozofije na

visokoškolskim ustanovama, za studente drugih studijskih programa a jedan od autora, fakultetski profesor iz Niša, Zoran Dimić, u drugoj publikaciji je objavio rad o smislu srednjoškolske nastave filozofije.¹²

U časopisu *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti* objavljen je jedan broj metodičkih priloga Mirka Markovića, nastavnika filozofije iz Loznice, a isti autor je u jednom radu ispitivao mogućnosti primene informaciono-komunikacione tehnologije u nastavi filozofije.¹³

U časopisu *Forum pedagoga* iz Beograda (nekada Saveza pedagoških društava Jugoslavije) *Pedagogija*, 2007. godine objavljen je rad "Dijalog u nastavi filozofije", autora Vućine Zorića, fakultetskog profesora iz Nikšića u kojem se predstavljaju teorijske postavke i rezultati istraživanja primene dijaloške metode u nastavi filozofije u školama u Nikšiću i Podgorici (u uvodnom delu toga rada iskazane su indikativne refleksije o pitanju transformisanja i transponovanja filozofije u sistem školskih predmeta, kao i o

VII, Una Popović je objavila rad „Elementi estetike u nastavi filozofije u srednjim školama kraljevine Jugoslavije“.

- 7 Kaluđerović, Željko, "Etabliranje filozofije u prvim vojvođanskim gimnazijama (prvi deo)", *Pedagogija*, god. 74, broj 4 (2019), str. 439-457; Kaluđerović, Željko, "Etabliranje filozofije u prvim vojvođanskim gimnazijama (drugi deo)", *Pedagogija*, god. 75, broj 1-2 (2020) str. 39-59; Kaluđerović, Željko, "Etabliranje filozofije u prvim vojvođanskim gimnazijama (treći deo)", *Živopis – časopis za negovanje crkvene umetnosti*, br. 11 (2022) str. 51-77;
- 8 Kaluđerović, Željko, "Autonomnost Novosadske gimnazije u kreiranju nastave filozofije u XIX veku i početkom XX veka", *Pedagoška stvarnost*, god. 55, br. 1-2 (2009), str. 59-72;
- 9 Prole, Dragan, „Istraživanja kao podrška nastavi filozofije: prva decenija časopisa *Arhe*“, *Filozofija i društvo*, XXIV/2 (2013), str. 16-23; Prole, Dragan, *Tradicija nastave filozofije*, Beograd: Srpsko filozofsko društvo, 2014;
- 10 Aćimović, Mirko, „Prilog metodici nastave logike“, *Nastava i vaspitanje*, god. 43, br.1-2 (1994), str. 3-12; Kuburić, Ana, „Zalaganja za metodiku nastave logike“, *Metodički vidici*, 1 (2010), str. 142-150; Kuburić, Ana, „Nastava logike u srednjoj školi od 1950. do 2010.“, *Arhe*, 14 (2010) str.183-195;
- 11 Ninković Adam, "Specifičnosti nastave filozofije: potrebe i mogućnosti uvođenja inovacija", *Inovacije u nastavi*, 16, 3 (1998) str. 21-28;
- 12 Dimić, Zoran, „Filozofija kao predmet u srednjoškolskom obrazovnom sistemu u Srbiji – izazovi i perspektive“, *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, 12, 1, str. 7-19 (2021), Vranje: Pedagoški fakultet; Jovanović Milan Z., Dimić Zoran M., Ristić Gorgiev Slađana, „Čemu nastava filozofije na drugim studijskim programima?“, *Inovacije u nastavi*, XXXVI, 3 (2021) str. 136-152;
- 13 Marković Mirko, Pavlović Miodrag, „Metodički prilog nastavnoj praksi filozofije u srednjoj školi: istorija filozofije i njen značaj“, *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti*, br. 3 (2004); Marković Mirko, Pavlović Miodrag, „Metodički prilog nastavnoj praksi filozofije u srednjoj školi: Presokratovci – Tales“, *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti*, br. 4-5, (2004); Marković, Mirko, „Metodički prilog nastavnoj praksi filozofije u srednjoj školi: čitanje Sokrata“, *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti*, br. 2 (2006); Marković, Mirko, „Primena savremene informaciono-komunikacione tehnologije u nastavi filozofije“, Zbornik radova 4. Međunarodnog naučnog skupa održanog 2007. *Tehnologija, Informatika, Obrazovanje - Za društvo učenja i znanja*, Čačak: Tehnički fakultet; Marković, Mirko, „Metodički prilog nastavnoj praksi filozofije u srednjoj školi: da li je metafizika kao nauka moguća“, *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti*, god. 26, br. 3-4 (2008) str. 57-81; Mirko Marković je i autor i dve publikacije o primeni stripa u nastavi filozofije, kao i radne sveske iz istorije filozofije.

interesovanju za to pitanje u naučnoj zajednici).¹⁴

Filozofija je došla u jedno od središta pažnje stručne javnosti i povodom uvođenja takozvanih „Slobodnih nastavnih aktivnosti“ u osnovnoškolski program nastave i učenja 2021. godine, kao tzv. „Filozofija sa decom“. Jedan broj objavljenih radova posvećen je ispitivanju opšteg pedagoškog smisla „Filozofije sa decom“ kao i istraživanju didaktičkih i metodičkih pitanja i rešenja¹⁵. U istorijskoj perspektivi je interesantno da je 2007. godine, dosta godina pre uvođenja programa „Slobodnih nastavnih aktivnosti“, objavljen priručnik *Filozofija s decom*, koji su napisale tri autorke.¹⁶ Treba imati u vidu i da je nastavnica filozofije iz Rume, Sofija Manojlović, 2019 godine samostalno počela sa organizacijom filozofskih radionica „Filozofija sa decom“, namenjenih deci od prvog do osmog razreda.¹⁷ Međutim, još uvek nije konstituisan nijedan univerzitetski kurs za filozofiju s decom.

U periodu od 2001. do 2021. Objavljen je niz novih udžbenika, od udžbenika autora Mileta Savića, Vladimira N. Cvetkovića i Nenada Cekića, preko udžbenika Ivana Kolarića, Milanke Radić Tadić i Miloša Jeremića, do udžbenika Dejana Pejovića i Suzane Spasić, Veselke Santini i Svetislava Nikolića. Povremeno se objavljuju pri-

ručnici za nastavnike, kao što je *Filozofija - Priručnik za nastavnike filozofije za četvrti razred gimnazije i srednjih stručnih škola* autora Miloša Jeremića, koji daje sadržajan didaktičko-metodički okvir ili priručnik Dragoslava Đurovića *Filozofija: priručnik za četvrti razred gimnazija i srednjih stručnih škola za predmet filozofija*.¹⁸ Dalje, tu su i *Priručnik za metodiku nastave filozofije* autorke Đurđice Crvenko, kao i *Poljski put: priručnik iz filozofije i sociologije za nastavnike i učenike*, autora Nebojše Jovanovića.¹⁹ Kolega Dragan Krstić, nastavnik filozofije iz Subotice, objavio je jedan broj knjiga o metodici nastave filozofije, o susretu filozofije sa mladim ljudima kao i o umetnosti u nastavi filozofije, rezultat nastavničkog iskustva i stvaralačkog ispitivanja didaktičkih i metodičkih osnova nastavne prakse.²⁰ Adam Ninković je osmislio i *Filozofski praktikum*, u izdanju Učiteljskog fakulteta u Jagodini.²¹ Savez studenata filozofskog fakulteta u Novom Sadu 2001. godine objavljuje zbornik *Filozofija – problemski pristup*, u uredništvu Zorice Simonović Kuburić i saradnika – u kojem je objavljen tekst Veljka Dubljevića „Problem metodike nastave filozofije“, tekst koji sažeto ispituje ključna određenja i pitanja metodike nastave filozofije u njenoj praktičkoj perspektivi.²² Važno je pomenuti i zbornik

14 Zorić, Vučina „Dijalog u nastavi filozofije“, *Pedagogija*, LXII, 3 (2007) 459-477;

15 Radojčić, Saša, „Filozofija za decu“, *Norma*, X, 1-2 (2004), str. 79-85; Pešić, Jelena, „Filozofija za decu' kao kreiranje zone narednog razvoja“, *Psihološka istraživanja* 17(2) (2014) str.191-206; Jeremić, Miloš, „Filozofija s djecom« i motiviranje djece na učenje“, *Metodički ogleđi*, 19, 2 (2012), str. 79-87; Ačanski, Nikola, „Vrednost i obrazovni smisao „Filozofije za decu““, *A priori*, br. 1, sveska 2, Novembar (2021), str. 25-35; Stojanović, Đurica, „Razvoj i uloga filozofije sa decom u Srbiji“, *Kritika*, IV, 2 (2023) str. 477-498; Janković Miloš V., Lipij Ana R., Sekulović Milica R., „Važna su samo pitanja: filozofija sa decom u nekoliko pogleda“, *Inovacije u nastavi*, XXXVII, 2024/2 (2023), str. 142-153; Janković, Lipij i Sekulović u radu navode da je u pripremi novi priručnik za organizovanje nastave filozofije sa decom.

16 Branković-Sutton Radmila, Gošović Radmila, Gošović Vesna, *Filozofija s decom*, Beograd: Kreativni centar, 2007;

17 <https://www.rts.rs/vesti/srbija-danas/5411202/deca-u-rumi-na-edukativnom-radionicama-razvijaju-kriticko-misljenje.html>

18 Jeremić, Miloš, *Filozofija – Priručnik za nastavnike filozofije za četvrti razred gimnazije i srednjih stručnih škola*, Beograd: Klett, 2015; Đurović., Dragoslav, *Filozofija: priručnik za četvrti razred gimnazija i srednjih stručnih škola za predmet filozofija*, Beograd: Novi Logos, 2014;

19 Jovanović, Nebojša, *Poljski put: priručnik iz filozofije i sociologije za nastavnike i učenike*, Smederevo: Gimnazija, 2002; Crvenko, Đurđica, *Priručnik za metodiku nastave filozofije*, Novi Sad, Filozofski fakultet, 2006;

20 Krstić, Dragan, *Kako predavati filozofiju u srednjoj školi? Neka pitanja metodike nastave filozofije*, Beograd: Srpsko filozofsko društvo, 2018; Krstić, Dragan, *Od umetnosti do filozofije: inovacije u nastavi filozofije u gimnaziji „Svetozar Marković“ u Subotici u periodu od 1992. do 2019. godine*, Subotica: Grafoprodukt, 2019; Krstić, Dragan, *Filozofija i mladi*, Subotica: Grafoprodukt, 2020; Krstić, Dragan, *Svet mudrosti: filozofija u srednjoj školi i svakodnevnom životu*, Subotica: Printeks, 2022; Krstić, Dragan, *Film u svetlu estetike i metodike nastave filozofije*, Subotica: D. Krstić, 2024;

21 Ninković, Adam, *Filozofski praktikum*, Jagodina: Učiteljski fakultet, 2005;

22 Simonović Kuburić Zorica i saradnici (2001), *Filozofija – problemski pristup*, Novi Sad: Savez studenata Filozofskog fakulteta, 2001; Dubljević, Veljko, „Problem metodike nastave filozofije“, u: (ured.) Simonović Kuburić Zorica i saradnici, *Filozofija*

Savremeni pristup filozofskim temama, objavljen na Novosadskom univerzitetu, koji su priredili Zorica Kuburić, Ana Zotova i Goran Rujević – u kojem završni rad Ljiljane Čumure ispituje određene specifično metodičke probleme nastave filozofije, kao opšti odnos filozofije i obrazovne prakse iz perspective kritičke pedagogije.²³

Istovremeno, osmišljen je jedan broj novih seminara kao vidova stručnog usavršavanja za nastavnike-ce filozofije (jedan u organizaciji Srpskog filozofskog društva a drugi u organizaciji Instituta za filozofiju i društvenu teoriju), kao i seminar Centra za promociju nauke o misaonim eksperimentima u nastavi (trenutno se ne nalazi na listi akreditovanih seminara), namenjen, pored ostalih, i nastavnicima filozofije.²⁴

Održan je i jedan broj većih skupova o statusu filozofije u školskom sistemu Republike Srbije. Filozofski fakultet u Novom Sadu je organizovao nekoliko simpozijuma za nastavnike filozofije.²⁵ Na istom fakultetu je 2019. godine održana prva konferencija za nastavu filozofije *Philosophiae Servias Oportet*, kao i prateći zbornik radova *Nastava etike* u uredništvu Une Popović i Gorana Rujevića iz 2020. godine, sa radovima koleginica i kolega koji rade u nastavi filozofije.²⁶ Dalje, održan je okrugli sto *Mesto filozofije u obrazovnom sistemu* na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju (IFDT) oktobra 2018. godine, na inicijativu Olge Nikolić i Tijane Milojević sa IFDT, kao i stručni skup za nastavnike filozofije na IFDT (jun 2024).²⁷ Nedavno su održani „Prvi karlovački susreti nastavnika filozofije“ u okviru Godišnje konferencije Srpskog filozofskog društva i “Brankovog kola” u Sremskim Karlovcima (inicijativa nastavnika Aleksandra Stevanovića i Srpskog filozofskog društva, septembar 2024. godine; Srpsko filozofsko druš-

tvo redovno i periodično organizuje sastanke kolega i koleginica iz nastavne prakse a posebno treba naglasiti manifestaciju “Novembar – mesec filozofije” koja se održava u školama). Treba imati u vidu i javne nastupe, članke i kritički angažman jednog broja kolega i koleginica iz nastave, kao što je kolega Ivan Vučković iz Bora.²⁸

Iako i ovako kratak pregled potvrđuje da se nastava filozofije u Republici Srbiji kontinuirano promišlja i kritički preispituje, ne treba brzo izvoditi zaključke: pedagoška misao nas upozorava da se treba čuvati „pedagoških idila“ i idealizovanih verovanja o vaspitno-obrazovnoj stvarnosti.²⁹ I pored brojnih napora i radova u promišljanju nastave filozofije i njenim problemima, nedostacima i preprekama, retko ko je u Republici Srbiji zadovoljan statusom filozofije u vaspitno-obrazovnom sistemu, nastavnici i nastavnice se bore za fond i snalaženje u birokratskim pritiscima raznih vrsta, nastavni materijali su oskudni, a nastavnička praktičarska iskustva, ideje i predlozi retko se čuju. Ne podstiču se i ne podržavaju istraživanja nastave (koja iziskuju makar i minimalne, ali ipak zahtevne) resurse, a metodika nastave filozofije nije razvijena kao, primera radi, metodika nastave hemije ili metodika nastave matematike. U Republici Srbiji još uvek nema izdvojenih univerzitetskih katedri za nastavu filozofije, iako ima fakultetskih kurseva iz metodike nastave filozofije, s tim što je pitanje koliko su razvijeni, kako su osmišljeni – u kojoj meri se analiziraju programi i planovi nastave i druga pedagoška dokumentacija (zakoni, pravilnici i dr.), udžbenici i druga nastavna sredstva i materijala, nastavne metode i osnovne postavke psihologije učenja. Posebno je važno pitanje koliko časova školske prakse studenti provedu u školama pre uvođenja u nastavnički posao. Trenutno nema

– *problemski pristup*, str. 206-210 (2001) Novi Sad: Savez studenata Filozofskog fakulteta;

23 Kuburić Zorica, Zotova Ana, Rujević Goran (prir.), *Savremeni pristup filozofskim temama*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2018; Čumura, Ljiljana, “Filozofija i obrazovna praksa”, u: Kuburić Zorica, Zotova Ana, Rujević Goran (prir.) *Savremeni pristup filozofskim temama*, str. 197-208, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2018;

24 <https://zuov-katalog.rs/index.php?action=page/catalog/all&oblast=3>, i <https://www.cpn.edu.rs/programi/primena-misaonih-eksperimenata-u-nastavi/?script=lat>

25 <https://www.ff.uns.ac.rs/sr/najave/2022/11/simpozijum-nastava-filozofije-u-digitalnom-okruzenju>

26 Popović Una, Rujević Goran (ured.), *Nastava etike – Zbornik radova*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2020;

27 Vid.: https://www.youtube.com/watch?v=QAEiVQD4_A0&t=160s, kao i: <https://ifdt.bg.ac.rs/events/simpozijum-filozofija-u-ucionici/>

28 Primera radi: <https://zelenucionica.com/filozof-ivan-vuckovic-ne-smemo-dozvoliti-da-mladi-koji-dolaze-ostanu-bez-svesti-o-tome-sta-znaci-misliti/>;

29 Gudjons, Herbert, *Pedagogija – temeljna znanja*, Zagreb: Educa, 1994, 32;

ni časopisa za metodiku nastave filozofije koji bi omogućio objavljivanje priloga, stručnih, preglednih i naučnih radova, beleški i zapažanja iz nastave, primera dobre prakse, analize postojećih i predloge i idejna rešenja novih nastavnih sredstava i materijala i dr.³⁰

Tu je i problem uvođenja u nastavnički poziv, problem tzv. „mentorstva“, problem koji iziskuje objektivna, nepristrasna, kritička ispitivanja i unapređivanja postojeće prakse, u skladu sa rezultatima brojnih istraživanja u svetu a koja potvrđuju da je glavni činilac kvaliteta nastave – kvalitetan nastavnički rad, kojem prethodi kvalitetno obrazovanje za nastavnički poziv, sadržajna didaktička i metodička priprema. U tom smislu, jedan (doduše, mali) broj budućih nastavnika-ca filozofije pohađa (ili je pohađao) master program *Obrazovanje nastavnika predmetne nastave* u Centru za obrazovanje nastavnika pri Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. U okviru tog programa, oni stižu školsku praksu, istražuju programe, pedagošku i školsku dokumentaciju, razvojne planove, rad pedagoško-psihološke službe, posećuju časove, istražuju pripremanje, planiranje i evaluaciju nastave u teorijskom i praktičnom smislu, i stižu dragocena iskustva za neposredno izvođenje nastave u školi a jedan broj polaznika, u svojim master radovima, obrađuje teme iz metodike nastave filozofije.

U svakom slučaju, navedeni radovi i aktivnosti pokazuju da se u našoj sredini pomno ispituju i nastava filozofije i njena istorija, kao i njene didaktičke pretpostavke i metodičke mogućnosti. Ta činjenica prevazilazi dokumentarnu ili arhivsku vrednost: istorija filozofije nikada nije samo hronološko nizanje podataka, pojmova i ideja, događaja i pojedinaca. Uvek je reč o filozofskom preispitivanju i epistemološko-metodološkom proučavanju dometa i granica filozofskog saznanja. U ovom slučaju, ispitivanje nastave filozofije, njenog statusa u školstvu, njenih problema i prepreka, kao i intrinzičnih metodičkih problema - predstavlja ispitivanje dometa filozofije i filozofske kulture,

mogućnosti njenog širenja, komuniciranja, recepcije ali i predrasudama i otpora prema njoj u vaspitno-obrazovnom sistemu, kao i u vladajućim pedagoškim i psihološko-obrazovnim pristupima (i obrnuto), a, samim tim i u društvu u celini.

Navedeni radovi i aktivnosti potvrđuju vrednost i aktuelnost pitanja: kako se filozofija približava svetu mladih, kako se prilagođava i kako se vrši posredovanje između tvrdog jezgra filozofije kao jedne od fundamentalnih društvenih nauka – i škole, nastave, učenja, nastavnih sredstava, kako se povezuju spontani učenički pojmovi sa svetom filozofskih pojmova, kako da filozofija omogući transfer naučenog u druge predmete ali i u svakodnevno iskustvo? Ili, drugim rečima, kako nastava filozofije izaziva filozofsko mišljenje a da, istovremeno, uvek ima i pedagošku i razvojnu dimenziju? I da li metodika nastave filozofije u našoj sredini može da konstituiše kao naučno-istraživački program (ili više alternativnih)?

Nastava i učenje filozofije: uslovi mogućnosti

Pre svega, treba precizirati smisao poučivosti filozofije, što je osnovni zadatak mišljenja o uvođenju u filozofiju: da li je, i u kojem smislu, filozofija uopšte poučiva (posebno ako se imaju u vidu specijalizacije, sticanje kompetencija, stručno osposobljavanje i priprema za svet rada)?³¹ Kako se filozofija kao specifična duhovna delatnost, kao niz pitanja bez konačnih odgovora, kao nauka bez pozitivno datog predmeta podložnog empirijskim istraživanjima - uopšte transformiše i konstituiše kao nastavni predmet i element nastavnog programa?³² Koje su specifičnosti nastave filozofije i razlike u poređenju sa drugim predmetima i naukama? Da li opšti pojmovi nastave i učenja i pedagoške i psihološko-obrazovne pravilnosti mogu, bez ostatka i bez pojmovnih nedoumica, da se primene i na pojam filozofije? Koja su nesvodiva i neponovljiva svojstva nastave filozofije i specifične komponente poučavanja kojih nema u drugim predmetima? S druge strane, koji su to

30 Važno je naglasiti da su sva zapažanja, iskustva i beleške sa časova dragoceni, posebno kad je reč o spontanim i teorijskom razradom i nadgradnjom necenzuriranim zapažanjima: potrebna nam je istinska slika nastave, izvorna građa, još uvek neprotumačena, relativno neobojena filozofskim ili pedagoškim očekivanjima i željama, kao i teorijskim konstruktima. To je osnov za dalja i složenija metodička teorijska i empirijska istraživanja i u tom smislu, za istraživanja nastave filozofije zaista su dragoceni svi glasovi, od učenika do doktora nauka (.Dubljević, Veljko, “Problem metodike nastave filozofije”, u: (ured.) Simonović Kuburić Zorica i saradnici, *Filozofija – problemski pristup*, str. 210 (2001) Novi Sad: Savez studenata Filozofskog fakulteta).

31 Fink, Eugen, *Uvod u filozofiju*, Beograd: Nolit, 1989;

32 Zorić, Vučina “Dijalog u nastavi filozofije”, *Pedagogija*, LXII, 3 (2007) 459-477;

zajednički elementi, procesi tipični za sve naučne i duhovne delatnosti o kojima se uči, i koje se uče u školi? Kako konceptualizujemo nastavu filozofije i njenu metodiku? Da li je metodička perspektiva, zapravo, meta-filozofska pozicija, niz refleksija različitih mogućnosti razvoja komunikacije između filozofije i drugih oblasti života, njenog otvaranja za druge duhovne (naučne, umetničke, tehničke) delatnosti?

Susret s filozofijom (ukoliko nije sveden na reprodukciju gradiva ili pasivno sticanje podataka i znanja) podrazumeva dubok, lični transformativni momenat, sličan ličnom otkrovenju i preispitivanju osnovnih pojmova, verovanja i intuicija koje pojedinac ima o svojoj egzistenciji i o sveopštem bivstvovanju. Jaspersovski rečeno, uvođenje u filozofiju, prvo doživljavanje filozofske perspektive života i, samim tim, nastava filozofije, komuniciraju sa ličnim egzistencijalnim šiframa, lozinkama, kako učenika, tako i nastavnika.³³ A broj egzistencijalnih lozinki svakog pojedinca nije mali: pedagoški pristup *Redo Emilija* pedagogije podseća nas da dete govori stotinu jezika koje treba čuti, delatno oslušivati i slušati, doživeti razumeti, uvažiti. Nastava filozofije aktivira i podstiče osvešćenje tih ličnih šifri i jezika kroz čuđenje, kroz pitanja, kroz refleksiju. Da li se tako nešto dešava u drugim predmetima?³⁴

Metodika nastave filozofije iziskuje artikulisanje metodološke paradigme nastave filozofije. Otvoreno je pitanje filozofske i pedagoške orijentacije između pozitivističke, post-pozitivističke, hermeneutičke, pragmatičke i post-pragmatičke paradigme. Pri tome, uvek treba imati u vidu i sinteze, prelamanja i, delezovski rečeno, „obmotavanja“, „nabiranja“ i „prelamanja“ različitih paradigmi u jednom opštem okviru i mogućnost i da takva „prelamanja“ i „obmotavanja“ mogu da vode u metodološki anarhizam. Dalje, metodika nastave filozofije iziskuje artikulisanje

paradigme za evaluaciju i ocenjivanje u nastavi i orijentisanje između kvantitativne i kvalitativne perspektive. Savremena metodološka istraživanja nam sugerišu da smo već zakoračili u post-kvalitativni model, u kojem i, na prvi pogled, lokalni i periferni ili neponovljivi, kvantifikovanju i planiranom istraživanju nepodložni fenomeni mogu da budu predmet ocenjivanja i vid evaluacije nastave, u njenoj neponovljivoj, jedinstvenoj, dimenziji, u njenoj ideografskoj performativnosti, nesvodivoj na opštosti, pravilnosti i determinisane opise i narative (privremene beleške - inskripcije bazičnije od rukopisa, crteži, skice, stripovi, mape, anegdotalne crtice, simbolički i grafički prikazi, spontane fotografije i dr.).

Metodika nastave filozofije iziskuje i promišljenje opšte didaktičke paradigme na kojoj se danas zasniva nastava filozofije. Otvoreno je polje za istraživanje u kojoj meri se savremena nastava filozofije još uvek zasniva u tradicionalnoj didaktici Komenskog, u kojoj meri smo zakoračili u nove didaktičke okvire i o kojim didaktičkim okvirima je reč: u kojoj meri se nastava filozofije zasniva u kritičko-konstruktivnoj didaktici, didaktici kao teorije poučavanja i učenja, didaktici kao kibernetičko-informacionoj teoriji, kurikulumskoj didaktici, kritičko-komunikativnoj didaktici ili didaktici egzemplarnih slučajeva. Filozofski gledano, moguće je da se navedene didaktičke paradigme razgranato i „mrežno“ prelamaju, svaki put u raznoobraznim konfiguracijama, zavisnim od specifičnosti svake nove nastavne situacije.³⁵

Refleksije o metodici nastave filozofije predstavljaju ispitivanje uslova mogućnosti širenja, ekspanzije filozofskog mišljenja i njene dalje diferencijacije kao posebne nauke kroz interakcije i sinteze sa drugim naukama. Metodika nastave filozofije, rečeno u duhu didaktike Martina Vagensajna (Martin Wagenschein), istraživanje i organizovanje

33 Jaspers, Karl, *Filozofija egzistencije. Uvod u filozofiju*, Beograd: Prosveta, 1967;

34 Treba napomenuti da razvijanje komunikativnosti filozofije ne znači njeno popularizovanje ili trivijalno pojednostavljanje njenih sadržaja, već analizu gipkosti i elastičnosti filozofskih teorija i pristupa, kao i mogućnosti njihove različite organizacije i artikulacije, kako bi nastava i učenje filozofije zaista korespondirali sa razvojnim svojstvima detinjstva i adolescencije i bili prijemčivi i bliski učeničkom iskustvu kao pokretači refleksije, analize mišljenja o mišljenju i procesualne kategorijalne dinamike. Drugim rečima, pred metodiku nastave filozofije se stavlja zadatak ne samo da bude izlaganje sadržaja i tehnika nastave, već, da osmisli razvoj samosvesti kroz međuljudsko saobraćanje i zajednički život u duhovno-istorijskom svetu, što posebno ističe nastavnik filozofije Vladimir Marović (Marović, Vladimir, „Srednjoškolska nastava filozofije kao filozofska propedeutika“, *Arhe*, III, 5-6 (2006), str. 399);

35 O glavnim didaktičkim teorijama vid.: Gudjons Herbert, Teske Rita, Winkel Reiner (ured.), *Didaktičke teorije*, Zagreb: Educa, 1994; ; Meyer, Hilbert, *Didaktika razredne kvake – rasprave o didaktici, metodici i razvoju škole*, Zagreb: Educa, 2002;

egzemplara – egzemplarnih slučajeva koji omogućuju da se u malom, u preglednom, u konciznom i sažetom – sagleda i, što je najvažnije, *iskusi* razgranatost i složenost filozofskih problema i filozofskog mišljenja.³⁶ Refleksije o metodici nastave filozofije predstavljaju proučavanje različitih konfiguracija (gardnerovski rečeno) pristupnih tačaka, prilaznih čvorišta u kojima se odigrava transformativni susret sa filozofskim „izokretanjem sveta“ i izlazak iz očigledne neposrednosti svakodnevnog egzistencije.³⁷ Jedan od ključnih metodičkih problema je i pitanje tranzicije sa svakodnevnog na filozofski jezik i osmišljavanje problema usvajanja filozofske terminologije (jednog od fundamenata uvođenja u filozofiju, tako da to usvajanje ne bude izveštačeno, nasilno ili mehanički reproduktivno).³⁸

Rečeno na tragu Deleza, filozofija je stvaranje pojmova, a, u tom ključu, metodika nastave filozofije, zapravo, može da se konceptualizuje kao ispitivanje različitih mogućnosti konkretizovanja svojevrstnog pojmovnog konstruktivizma, razvijanje idejne i iskazne imaginacije, kombinatorike i prelamanja teorija i njihovih fragmenata.³⁹ Metodika, dalje, razgraničava epistemološko pitanje razvoja filozofskog saznanja između systemske i fragmentarne dimenzije, kao i između istorijske i problemske perspektive. U istom mah, metodika artikuliše osnovni početak nastave filozofije između opštih teorijskih određenja i konkretnih filozofskih pitanja koja izazivaju zbunjenost i čuđenje i koja vode ka različitim teorijama.⁴⁰ Metodika nastave filozofije pronalazi puteve buđenja filozofskog mišljenja sada i ovde, u konkretnoj situaciji škole, učionice, u determinizmu nastavnih programa, zakona i pravilnika, za mladog čoveka na pragu, pred vratima života.

Jednako važno, postavljaju se pitanja na drugoj, učeničkoj strani – kako se formiraju pojmovi i njihovi skupovi, kako se, u učeničkoj svesti, formiraju, zgušnjavaju i kristalizuju filozofske teorije – od osnovnih elemenata, preko fragmenata, do celovitih teorijskih postavki. Metodika na-

stave filozofije ispituje kako filozofija podstiče formalne operacije i divergentno mišljenje kod đaka i istražuje za koje pojmove su učenici najprijemčiviji, koji su filozofski pojmovi najbliži spontanim pojmovima i iskustvima, a koji su najbliži već usvojenim, naučnim pojmovima. U tom smislu, veliki je prostor za istraživanja dominantnih spontanijih pojmova u savremenosti i pitanje njihovog povezivanja sa filozofskim ispitivanjima – s obzirom na promene u obrazovanju i kulturi, na nova interesovanja, nove sklonosti i nove fascinacije kod mladih. Ta pitanja iziskuju veliki broj istraživanja nastavne prakse, razgovore s učenicima, dnevničke beleške, posmatranja, etnografska istraživanja, intervjue, i tu se otvara veliki istraživački potencijal jer su za istraživanje nastave filozofije zaista važni svi glasovi bez ostatka, a posebno učenički.⁴¹

Dalje, kako konstruisati filozofske zadatke? Koje su karakteristične, egzemplarne problemske situacije u kojima je moguće započeti i razvijati filozofsko mišljenje? Kako izazvati čuđenje nad običnim, zbunjenost nad očiglednim, kako pokazati da je svet neobičan, da su naše intuicije, verovanja i svakodnevni, spontani pojmovi – zapravo nepotpuni, nejasni, zamagljeni, često dvosmisleni ili kontradiktorni? Kako pokazati i ukazati na pojmovne „petlje“ i „čvorove“, karakteristične za filozofiju i kako kontinuirano održavati svest o tome da se krećemo na pojmovnom nivou, na meta-nivou na kojem promišljamo i ispitujemo svojstva i relacije pojmova o svetu, stvarnosti, saznanju, opažanju, doživljavanju?

Dalje, metodika nastave filozofije konceptualizuje nastavna sredstva i materijale. Poznato je tradicionalno određenje nastavnih sredstava kao didaktički oblikovanih modela izvorne stvarnosti. Ali, šta je u nastavi filozofije izvorna stvarnost? Ako su to pojmovi, šta su njihovi modeli - da li samo tekst? I ako je svest polje pojmova, da li su nastavna sredstva uopšte potrebna ili je kod učenika dovoljno uspostavljati aktivne veze sa misaonim procesi-

36 Meyer, Hilbert, *Didaktika razredne kvake – rasprave o didaktici, metodici i razvoju škole*, Zagreb: Educa, 2002; Wagenschein, Martin, „Teaching to Understand – On the Concept of Exemplary Teaching“ (2018), dostupno na: <https://www.natureinstitute.org/article/martin-wagenschein/teaching-to-understand>, očitano 11. 6. 2024.;

37 Gardner, Howard, *The disciplined mind: What all students should understand*, New York: Simon and Schuster, 1999;

38 Adorno, Teodor, *Filozofska terminologija*, Sarajevo: Svjetlost, 1986;

39 Deleuze Gilles, Guattari Félix, *What is Philosophy?*, New York: Columbia University Press, 1996;

40 Nejgel, Tomas, *Vrlo kratak uvod u filozofiju – O čemu je zapravo reč*, Beograd: Službeni glasnik, 2005;

41 Dubljević, Veljko, „Problem metodike nastave filozofije“, u: (ured.) Simonović Kuburić Zorica i saradnici, *Filozofija – problemski pristup*, str. 210 (2001), Novi Sad: Savez studenata Filozofskog fakulteta;

ma? Dalje, uvek je reč o pojmovima o svetu, o stvarnosti, o iskustvu, o saznanju. Da li je važna interakcija sa didaktički oblikovanim modelima stvarnosti, iskustva – kroz umetničke i tehničke artefakte i nastavna sredstva i da li je to moguće bez posredničkih – simboličkih ili figuralnih elemenata? I da li je, recimo, iskustvo predmetnosti sveta moguće doživeti bez predmeta u neposrednom nastavnom okruženju? Da li je u filozofiji uvek i jedino reč o pojmovima ili su pojmovna pitanja nekada toliko složena, prema rečima filozofa, nema druge nego da u pomoć pozovemo nešto *spoljašnje* – a to je fizički svet?⁴²

Proučavanje metodike nastave filozofije je, ujedno, i ispitivanje činova, procesa i metoda kojima se iskustvo filozofije i doživljaj filozofske svesti preobražava u kretanje od *ja do ti*, od *ja do mi*. Kako se u učionici konstituiše svojska zajednička perspektiva, zajednica učenja, zajednica čuđenja. To pitanje ima opšti didaktički značaj jer grupno delanje, kakvo se odvija u učionici, prevazilazi sumu individualnih činova. Kako dolazi do združivanja pažnje, do nastanka osećanja zajedništva i zajedničke privrženosti, kao i do sinteze individualnih u zajedničku perspektivu učenja u specifičnom kontekstu učionice, u nastavi?⁴³ Kako osmisliti i organizovati nastavne čineve, metode, primenu nastavnih sredstava i oblika rada, tako da zaista budu poziv na zajedničko delovanje u učionici, komunikacioni činovi koji pokreću i angažuju u zajedničkom delovanju u školskom učenju?

Filozofija i drugi školski predmeti – osnov povezivanja i korelacija

Iz prethodno navedenog sledi posebno važno pitanje međupredmetnog povezivanja i korelacija između filozofije i drugih oblasti programa nastave i učenja. Međupredmetno povezivanje se zasniva u potrebi za integrativnom, holistički postavljenom nastavom, u multidisciplinarnom pristupu oblikovanju programa nastave i učenja, u ključnoj važnosti (horizontalnog i vertikalnog) transfera između različitih elemenata programa, kao i u ključnoj važnosti transfera nastave i učenja u svakodnevno životno učeničko iskustvo.

U slučaju filozofije, međupredmetno povezivanje može da se zasniva u svojstvima samih filozofskih pojmova

koji obuhvataju i apstraktni i konkretni nivo mišljenja, i u tom smislu nose sličnosti sa geometrijskim pojmovima i mišljenjem: istovremeno se odvijaju na nivou formalnih mentalnih operacija ali i na nivou čulnog opažanja, figuralnih svojstava i fizikalne stvarnosti univerzuma.

Drugim rečima, filozofski problemi upućuju kako na apstraktna pojmovna svojstva i relacije, tako i na opaziva svojstva fizičke realnosti. S jedne strane, filozofski su pojmovi apstraktni i u velikoj meri odvojeni od empirijski dostupnih svojstava fizičkog sveta. Formiranje filozofskih pojmova iziskuje apstrahovanje konkretnih, opazivih svojstava i konstruisanje formalnih pojmova visokog stepena opštosti. S druge strane, filozofski pojmovi uvek referišu na određene oblasti empirijski dostupnih oblasti univerzuma. To znači da u konstituisanju filozofskih pojmova, naročito na početnom nivou nastave, možemo da govorimo o dva istovremena procesa: o devizuelizaciji i vizuelizaciji. Devizuelizacija je proces suprotan formiraju slika u svesti: ona podrazumeva eliminisanje svih elemenata slika i slikovnosti ili figuralnosti, kako bi se dospelo do pojmova visokog (i najvišeg) stepena opštosti. Istovremeno, veze sa fizikalnim svojstvima realnog univerzuma iziskuju primenu vizuelizacije, ne samo da bi se došlo do predstava i simboličkih reprezentacija delova univerzuma nedostupnih čulnoj evidenciji, već i da bi se dospelo do simboličkih reprezentacija samih filozofskih problema, najčešće u formi geometrijskih reprezentacija, dijagrama ili grafičkih shema.

Filozofija je, kako u istorijskom, tako i u problem-sadržajnskom smislu, od početaka svog razvoja usmerena na unutrašnje, suštinske veze sa problemima prirodnih nauka, sa matematičkim, posebno geometrijskim, potom sa pitanjima i problemima iz domena fizike, hemije, biologije, astronomije. Kao sveobuhvatno i sistematsko ispitivanje pojmova o svetu i njihovih relacija, filozofija je uvek bila polje susretanja i interakcija različitih naučnih perspektiva. Kao što je poznato, brojni filozofi su se bavili matematičkim, fizičkim, hemijskim, astronomskim ili geografskim problemima: od Talesa i Pitagore, preko Platona i Aristotela, potom Dekarta, Paskala, do Kanta i različitih savremenih filozofskih škola i struja. Filozofski problemi obuhvataju složena i apstraktna poj-

42 Arsenijević, Miloš, *Vreme i vremena*, Beograd: Dereta, 2003; str. 130;

43 O konstituisanju zajedničke perspektive u filozofskom smislu vid.: Nikolić Olga, Cvejić Igor, "Konstituisanje zajedničke perspektive: angažovani akti i logika poziva", *Kritika*, god. I, br. 1 (2020) str. 7-26;

movna pitanja, na prvi pogled udaljena od neposrednog iskustva – relacije između pojmova i njihovih skupova, implikacije, pojmovne “petlje”, „čvorove“ i , preklapanja pojmova, ukrštanja, razilaženja. Ali, filozofski problemi su uvek upućeni na pitanja osnovnih fizičkih svojstava univerzuma, na sve ono što je dostupno čulnoj evidenciji, kao i na sve ono što leži u osnovi čulnog opažanja a ne može da se opazi. Potraga za praosnovnim strukturama i formama u osnovi vidljivog sveta je od pamtiveka jedna od središnjih filozofskih delatnosti – otuda je metafizičko mišljenje uvek uzimalo u obzir fizičku, matematičku, geometrijsku dimenziju stvarnosti a danas i hemijska svojstva i procese na makroskopskom ili submikroskopskom nivou stvarnosti ili specifičnosti prostornog poimanja i prostornog zamišljanja sveta u geografiji, specifično - kartografiji.

Primeru radi, ako se razmatra problem realnih i irealnih tačaka u ispitivanju Zenonovih aporija, na realnom nivou, misao se kreće u ravni fizike, na irealnom nivou, u ravni matematike, specifično, geometrije, dok je sama razlika realno-irealno filozofska tj. spada u metafiziku.⁴⁴ Metafizičko razlikovanje je konceptualno i predstavlja razgraničenje dva fundamentalna opozitna pojma – pri čemu treba zapaziti da autor te distinkcije, Branislav Petronijević, ne pravi razliku između realnog i *nerealnog*, već između realnog i *irealnog*, što nije samo tehnička terminološka finesa, već upućuje na to da irealno nije svodivo na nestvarno u kolokvijalnom smislu: ono ipak zadržava određeni stepen stvarnosti u geometrijskom smislu.⁴⁵ Drugim rečima, razmišljanje o filozofskom problemu koji obuhvata fiziku, matematiku (geometriju) i metafiziku obuhvata i konceptualna i figuralna svojstva mišljenja: geometrijsko mišljenje po sebi obuhvata konceptualno i figuralno mišljenje.⁴⁶ Egzemplaran je i pojam sfere jer je istovremeno, apstraktan, iako sadrži figuralna svojstva (oblik). Iako su figuralna svojstva ograničena i vođena, logičkim i pojmovnim svojstvima, reč je o simbiozi konceptualnog i figuralnog mišljenja, svojstvenoj za geometriju, simbiozi u kojoj slika stimuliše razvoj mišljenja.⁴⁷ Sve navedeno može da bude osnov međupredmetnog povezivanja i korelacija

između filozofije, fizike i matematike.

Dalje, istraživanje filozofskih problema je često bilo upućeno na svojevrsnu geometrizaciju filozofskih problema, na simboličke reprezentacije, grafičke sheme ili dijagrame koji bi predstavljali fundamentalne pojmovne konstrukcije – od Pitagorinog tetraktisa, preko Platonovih geometrijskih tela, do Persove koncepcije dijagrama. Apstraktno mišljenje je uvek iziskivalo neku formu vizuelne, simboličke reprezentacije, kako bi se postupno kretalo od krajnje konkretnog nivoa mišljenja na nivou neposrednog opažanja, preko manje ili više apstraktnih, geometrizovanih simbolizacija, dijagrama, do apstraktnih i metafizičkih pojmova. A to pruža osnov za nove refleksije o smislu nastavnih sredstava u nastavi filozofije.

U programu nastave i učenja filozofije za gimnazije u Republici Srbiji (u daljem tekstu: *Pravilnik*), u segmentu posvećenom filozofiji u trećem razredu gimnazije za prirodni smer, navodi se da je doprinos nastave filozofije opštem kultivisanju mišljenja važan u smislu razvijanja ključnih i opštih međupredmetnih kompetencija i to: kompetencije za učenje (kroz primenu „logički uređenih formi i procedura mišljenja“, kao i „razlikovanjem metodoloških i saznavnih osobenosti filozofskog i naučnog ispitivanja stvarnosti“, eksplicitno se napominje da u nastavi treba da se „vodi računa o unutarpredmetnoj i međupredmetnoj (u jednoj ili više oblasti) povezanosti sadržaja i veština koji naročito doprinose njihovom što efikasnijem dostizanju“, ističe se da je poželjno da se nastavnici upoznaju sa ishodima i drugih predmeta, da sistematski sarađuju s kolegama koji predaju druge predmete, da umreže aktivnosti koje doprinose ostvarivanju „srodnih ili zajedničkih ishoda“ i da „prevaziđu neusklađenost koja blokira sintetičnu obradu srodnih sadržaja, navodi se da specifičnost predmeta izučavanja u trećem razredu (primarno logika) može da se osvetli poređenjem sa matematikom i psihologijom kao primerima za neempirijski odnosno empirijski pristup mišljenju, ukazuje se na geometrijske teoreme u matematici a u segmentu za treći razred društvenog smera, ističe se važnost primene

44 Arsenijević, Miloš, *Prostor Vreme Zenon*, Sremski Karlovci-Novu Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2007, str. 216-222;

45 *Ibid.*, 221;

46 Đokić Olivera J., Jelić Mila S, Ilić Svetlana M. (2020), „Povezanost slikovnih i pojmovnih svojstava ugla i kocke u geometrijskom rezonovanju budućih učitelja“, *Inovacije u nastavi*, vol. 33, br. 1 (2020), str. 1-20;

47 Fischbein, Efraim, “The Theory of Figural Concepts”, *Educational Studies in Mathematics*, 24, 2 (1993) p. 139-162;

grafičko-simboličkih reprezentacija – dijagrama - kako bi se čulno predstavili apstratknji misaoni odnosi (Ojlerovi, Venovi dijagrami).⁴⁸

U segmentu programa nastave filozofije za četvrti razred gimnazije ekspliciraju se različiti vidovi primene kritičkog mišljenja kao i rekonstruisanje kulturno-istorijskog konteksta i razvoja filozofskih ideja i njihovo povezivanje sa načnim, religijskim i umetničkim tumačenjima u integraciji znanja i veština stečenih u različitim obrazovnim oblastima, ponovo se naglašava potreba upoznavanja sa ishodima drugih predmeta, saradnja sa nastavnicima drugih predmeta, izlažu se i konkretni predlozi za modalitete međupredmetnog povezivanja, navodi se posrednička uloga filozofije između strogosti naučnog mišljenja i slobode umetničke imaginacije i pogodnost povezivanja filozofije s naukom, književnošću ili istorijom umetnosti a preporučuje se i korišćenje elektronskih medija i materijala.⁴⁹

Treba posebno naglasiti važnost povezivanja nastave filozofije sa svetom umetnosti, što se i navodi u programu. Vertikalne i horizontalne korelacije sa likovnom i muzičkom kulturom i izbornim umetničkim predmetima (kao što je Umetnost i dizajn) mogu učenicima da olakšaju otkrivanje veza između različitih polja duhovne kulture i ispoljavanja stvaralačke imaginacije, kako u školskim predmetima, tako i u svakodnevnom životu.

Pored toga, za savremenu umetnost je karakteristično da je izrazito filozofična, konceptualna, a da u velikom broju slučajeva – dela, izvođenja i situacija – prenosi i ističe filozofske poruke, fragmente filozofskih dela, karakteristične iskaze ili maksime, postavljajući ih u nov umetnički kontekst a uz upotrebu različitih, kombinovanih medija i materijala.⁵⁰ Umetnost time pruža mogućnost da se ispituju mediji prenosa filozofskih poruka, iskaza i fragmenata, da bi se proučile nove mogućnosti nastavnih sredstava i njihovog didaktičkog dizajna. Jozef Albers, umetnik i pedagog iz Bauhaus škole, isticao je da umetničko ob-

razovanje treba da čuva i održava intimne interakcije i taktilne kontakte sa različitim materijalima, da podstiče konstruktivno mišljenje i istraživanje sveta oblika kao i različite vrste imaginativnosti a iskustva umetničke pedagogije svedoče o vrednosti spontane inventivnosti, kao teorijski neopterećenog i slobodnog eksperimentisanja sa materijalima i formama.⁵¹ Korelacija nastave filozofije sa umetničkim predmetima zasnovana je i u opštoj važnosti kultivisanja čulnog iskustva u vaspitanju i obrazovanju, posebno jer svet ljudskog iskustva, prema rečima filozofa, nije samo svet vizuelnog ili auditivnog, već i svet taktilnog iskustva, svet dodira, kao i iskustvo zasnovano na “našoj delatnosti i manipulisanju stvarima” – naše iskustvo je jedinstveno, ujedinjeno.⁵²

Sve navedeno ukazuje na ključnu potrebu da se metodika nastave filozofije konstituše kroz unutrašnje veze sa metodikama drugih predmeta: od metodike nastave matematike, hemije ili fizike, do metodika umetničkih predmeta i stranih jezika. Istraživanje metodičkih radova i istraživanja u drugim predmetima može da pruži niz impulsa za analizu, na prvi pogled jasnih, pitanja kao što su: šta je (i šta sve može da bude) filozofski problem, šta je (i šta sve može da bude) filozofski zadatak, šta je (i šta sve može da bude) filozofski egzemplaran slučaj, kako se odvija formiranje pojmova u početnoj nastavi, kako u srednjoj fazi i kako su formirani (i koji) filozofski pojmovi na kraju nastavnog ciklusa? To otvara prostor za nastavničku saradnju, česte posete časovima s ciljem zajedničkog učenja o nastavi, veći broj oglednih i uglednih časova i zajedničko održavanje nastave i stvaranje zajedničkih priprema za časove.

Engleski filozof i matematičar Alfred Vajthed (Whitehead) je isticao da je jedini pravi predmet obrazovanja – Život, u svim svojim ispoljavanjima.⁵³ Drugim rečima, nastava i učenje različitih predmeta su u suštinskom, unutrašnjem jedinstvu, upućuju jedni na druge, ne samo u

48 *Pravilnik: Pravilnik o planu i programu nastave i učenja za gimnaziju*, Prosvetni glasnik, godina LXIX, broj 4, 2. jun 2020., Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, dostupno na: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/slglrsViewPdf/8c8c1460-66c2-4491-94bc-521df911fbd2?fromLink=true>, očitano: 2. 5. 2024., str. 517-519;

49 *Ibid.*, str. 519-522;

50 Fischer-Lichte, Erika, *Estetika performativne umetnosti*, Sarajevo-Zagreb: Šahinpašić, 2009;

51 Albers, Josef, “Teaching Form through Practice”, *Bauhaus* 2, no. 3, 1928, dostupno na: <https://www.albersfoundation.org/alberses/teaching/josef-albers/teaching-form-through-practice-werklicher-formunterricht>, očitano 11. 9. 2024.;

52 Arsenijević, Miloš, *Prostor Vreme Zenon*, Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2007, str. 90;

53 Whitehead, Alfred N., *The aims of education and other essays*, New York-Oxford: Blackwell, 1967, p. 10;

smislu pominjanja ili uzgrednih asocijacija – već u artikulisanom, sadržinskom smislu. Nastava i učenje nisu u vakuumu, izdvojeni od života a zadobijaju smisao *u životu*, u celini učeničkog iskustva. Sve to, na prvi pogled, deluje poznato, prihvaćeno i skoro trivijalno.

Ali, da li se, kako, i koliko često konstituišu korelacije i međupredmetno povezivanje, da li se nastava zaista vraća životu, da li se u nastavi ekspliciraju i razrađuju tačke susreta filozofije i drugih nauka i umetnosti? I da li, recimo, časovi hemije ili matematike mogu da budu prilika da se porazgovara o filozofskim pitanjima u tim naukama, kao i da se na časovima filozofije obrađuju karakteristični filozofski problemi tehničkih nauka i umetnosti i da se zaista unaprede veze između predmeta i razvija transfer između različitih oblasti programa? Da li je nastava filozofije, u nastavnoj praksi, zaista jedan od podupirača za nastavu i učenje drugih predmeta? I da li se u nastavnoj praksi drugih predmeta konstituišu veze sa filozofijom?

Sva navedena pitanja potvrđuju izuzetnu važnost proučavanja i istraživanja nastave filozofije i nastavne prakse. Neophodno je osnaživanje nastavničke zajednice da, kroz izvođenje nastave, proučava nastavnu praksu, da je problematizuje, da aktivira didaktičku i metodičku invenciju u traganju za rešenjima i da međusobno deli primere dobre prakse, tipične probleme, analize, rešenja i predloge. To iziskuje i da nadležna tela pruže neophodnu podršku i vrednovanje takvih aktivnosti u smislu tzv. stručnog usavršavanja.

Zaključak

Pomenuti nemački fizičar i didaktičar Martin Wagenshaj (Martin Wagenschein) je identifikovao jednu pojavu u svetu nauke: on je zapazio da njegove brojne kolege, visoko u svetu nauke, nisu u stanju da jednostavno, koncizno i sažeto iskažu naučne postavke i teze koje istražuju, usled komplikovanog naučnog jezika i zasićenosti teorijom. Po njemu je da pojava nazvana „Wagenshajnov efekat“ (The Wagenschein Effect). On je smatrao da uvođenje u naučno saznanje ne sme da bude zakomplikovano teorijskom dimenzijom i složenim naracijama, i odsećeno od konkretnog istorijskog i praktičnog, iskustvenog konteksta. Uvođenje u naučno saznanje se odvija kroz egzemplarne

slučajeve, jezgrovite, koncizne i pregledne primere koji „u malom“ i bez mnogo nepotrebnih naracija i sadržinskog opterećenja đaka, mogu da budu vrata za ulazak u svet nauke i za iskustveno učenje, praktično učenje.⁵⁴ Egzemplari jasno pokazuju suštinska svojstva fenomena i problema u njihovom istraživanju i posreduju između tvrdog jezgra naučnog saznanja i širih polja kulture. Oni nikako ne predstavljaju pojednostavljenje ili banalizaciju nauke već posredničke karike, pristupne tačke, atomske veze između sveta nauke i sveta drugih čovekovih delatnosti, izabrane na osnovu smislenih didaktičkih kriterijuma. Nauka se time, približava ljudskom svetu i običnoj ljudskoj svesti, saobraća sa njima, ulazi u škole i u nastavu. Vigotski je jednom prilikom zapisao da je posredovanje ključni pojam celokupnog njegovog istraživačkog rada, noseća ideja sociokulturnog konstruktivizma. Drugim rečima, razvoj viših mentalnih funkcija se odvija postupno, kroz nizove posredovanja između društva, sociokulturnih tvorevina i artefakata i pojedinca. Ključ je u procesu posredovanja, u posredničkim elementima, simboličkim reprezentacijama, artefaktima, alatima, oruđu, instrumentima, kojima se podupiru učenje i razvoj i koji uspostavljaju veze između spontanih i naučnih pojmova, između svakodnevnog iskustva i naučne svesti. S vremenom, ti procesi postaju sve složeniji i razgranatiji, nelinearni, sličniji strukturi mreže.

Metodika nastave filozofije jeste ispitivanje mogućnosti komuniciranja filozofije sa drugim oblastima kulture i drugim čovekovim delatnostima, ispitivanje mogućnosti približavanja i zbližavanja filozofije sa ljudskim svetom. Kako da razgranata, zamršena, izuvijana i čvornovata filozofska pitanja postanu naša, prisna, poznata i znana, kako da nas prate kroz život, kako da nam obogate iskustvo, kako da nas promene i da, sa njima u savezništvu, osmislimo svakodnevicu tako da zaista bude naša, življena, doživljena i proživljena kao *naša*. Nastava filozofije je, istovremeno, i krajnje intimno iskustvo, u kojem se aktiviraju lična razmišljanja o životu a ideje cirkulišu unutar i kroz različite svesti, menjajući najdublja lična iskustva. Otuda, metodika nastave filozofije proučava strukturu i oblike egzistencijalnih, interpersonalnih komunikacija u filozofskoj perspektivi sveta preokrenutog u čuđenju nad svakidašnjicom. Razvoj metodike nastave filozofije jeste

54 Wagenschein, Martin, „Teaching to Understand – On the Concept of Exemplary Teaching“ (2018), dostupno na: <https://www.natureinstitute.org/article/martin-wagenschein/teaching-to-understand>, očitano 11. 6. 2024.;

razvoj komunikativnosti filozofije, njenog otvaranja i zblizavanja sa čovekovim svetom.⁵⁵ A komunikativnost filozofije podstiče artikulisanje samosaznanja, razvoj samosvesti i osmišljavanje životnog iskustva kroz interpersonalnu i intrapersonalnu komunikaciju, u međugri različitih filozofskih perspektiva i njene složene, razgranate istorije.

REFERENCE:

- Adorno, Teodor, *Filozofska terminologija*, Sarajevo: Svjetlost, 1986;
- Albers, Josef, "Teaching Form through Practice", *Bauhaus 2*, no. 3, 1928, dostupno na: <https://www.albersfoundation.org/alberses/teaching/josef-albers/teaching-form-through-practice-werklicher-formunterricht>, očitano 11. 9. 2024.;
- Arsenijević, Miloš, *Vreme i vremena*, Beograd: Dereta, 2003;
- Arsenijević, Miloš, *Prostor Vreme Zenon*, Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2007;
- Ćimović, Mirko, „Prilog metodici nastave logike“, *Nastava i vaspitanje*, god. 43, br.1-2 (1994), str. 3-12;
- Ačanski, Nikola, „Vrednost i obrazovni smisao „Filozofije za decu““, *A priori*, br. 1, sveska 2, Novembar (2021), str. 25-35;
- Banjeglav Vesna, "Filozofija u srednjoj školi – Ogledi iz metodike nastave filozofije", *Theoria*, godina XXXVI, broj 3-4 (1993), str. 125-133;
- Branković-Sutton Radmila, Gošović Radmila, Gošović Vesna), *Filozofija s decom*, Beograd: Kreativni centar, 2007;
- Crvenko, Đurđica, *Priručnik za metodiku nastave filozofije*, Novi Sad, Filozofski fakultet, 2006;
- Crvenko, Đurđica, „Programski ciljevi i zadaci nastave filozofije“, *Arhe*, III, 5-6 (2013), str. 405-409;
- Ćumura, Ljiljana, "Filozofija i obrazovna praksa", u: Kuburić Zorica, Zotova Ana, Rujević Goran (prir.) *Savremeni pristup filozofskim temama*, str. 197-208, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2018;
- Deleuze Gilles, Guattari Félix, *What is Philosophy?*, New York: Columbia University Press, 1996;
- Dimić, Zoran, „Filozofija kao predmet u srednjoškolskom obrazovnom sistemu u Srbiji – izazovi i perspektive“, *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, 12, 1, str. 7-19 (2021), Vranje: Pedagoški fakultet;
- Dubljević, Veljko, "Problem metodike nastave filozofije", u: Simonović Kuburić, Z. i saradnici (ured.), *Filozofija – problem-ski pristup*, str. 206-210 (2001) Novi Sad: Savez studenata Filozofskog fakulteta;
- Dokić Olivera J., Jelić Mila S, Ilić Svetlana M., „Povezanost slikovnih i pojmovnih svojstava ugla i kocke u geometrijskom rezonovanju budućih učitelja“, *Inovacije u nastavi*, vol. 33, br. 1 (2020), str. 1-20;
- Đurović., Dragoslav, *Filozofija: priručnik za četvrti razred gimnazija i srednjih stručnih škola za predmet filozofija*, Beograd: Novi Logos, 2014;
- Fink, Eugen, *Uvod u filozofiju*, Beograd: Nolit, 1989;
- Fischbein, Efraim, "The Theory of Figural Concepts", *Educational Studies in Mathematics*, 24, 2 (1993) p. 139-162, <https://doi.org/10.1007/BF01273689>;
- Fischer-Lichte, Erika, *Estetika performativne umetnosti*, Sarajevo-Zagreb: Šahinpašić, 2009;
- Gardner, Howard, *The disciplined mind: What all students should understand*, New York: Simon and Schuster, 1999;
- Gudjons, Herbert, *Pedagogija – temeljna znanja*, Zagreb: Educa, 1994;
- Gudjons Herbert, Teske Rita, Winkel Reiner (ured.), *Didaktičke teorije*, Zagreb: Educa, 1994;
- Janković Miloš V., Lipij Ana R., Sekulović Milica R., „'Važna su samo pitanja': filozofija sa decom u nekoliko pogleda“, *Inovacije u nastavi*, XXXVII, 2024/2 (2023), str. 142-153;
- Jaspers, Karl, *Filozofija egzistencije. Uvod u filozofiju*, Beograd: Prosveta, 1967;
- Jeremić, Miloš, „Filozofija s djecom« i motiviranje djece na učenje“, *Metodički ogledi*, 19, 2 (2012), str. 79-87;
- Jeremić, Miloš, *Filozofija – Priručnik za nastavnike filozofije za četvrti razred gimnazije i srednjih stručnih škola*, Beograd: Klett, 2015;
- Jovanović, Nebojša, *Poljski put: priručnik iz filozofije i sociologije za nastavnike i učenike*, Smederevo: Gimnazija, 2002;
- Jovanović Milan Z., Dimić Zoran M., Ristić Gorgiev Slađana, „Čemu nastava filozofije na drugim studijskim programima?“, *Inovacije u nastavi*, XXXVI, 3 (2021) str. 136-152;
- Kaluđerović, Željko, "Autonomnost Novosadske gimnazije u kreiranju nastave filozofije u XIX veku i početkom XX veka", *Pedagoška stvarnost*, god. 55, br. 1-2 (2009), str. 59-72;
- Kaluđerović, Željko, "Etabliiranje filozofije u prvim vojvođan-

55 Ovaj rad je nastao kao razmišljanje povodom ideja i iskustava iskazanih na stručnom skupu *Filozofija u učionici*, održanom 25. juna 2024. godine na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, kao i povodom radova koleginice Danijele Grujić i kolega Damira Maleševa i Siniše Mitrića, objavljenih u časopisu koji je pred vama. Pitanja, dileme i nedoumice koje smo nabrojali samo su pokušaj da se ocrta problemski okvir promišljanja nastave filozofije i njene metodike, kao i razgovor sa brojnim dragocnim razmišljanjima i iskustvima kolega i koleginica koji brinu o filozofiji u školstvu, kojima se ovom prilikom zahvaljujem. Iskazujem i veliku zahvalnost uredništvu časopisa *A priori* na filozofskom savezništvu, poklonjenom vremenu i otvorenim vratima za *Filozofiju u učionici*.

- skim gimnazijama (prvi deo)", *Pedagogija*, god. 74, broj 4 (2019), str. 439-457;
- Kaluđerović, Željko, "Etabliranje filozofije u prvim vojvođanskim gimnazijama (drugi deo), *Pedagogija*, god. 75, broj 1-2 (2020) str. 39-59;
- Kaluđerović, Željko, "Etabliranje filozofije u prvim vojvođanskim gimnazijama (treći deo)", *Živopis – časopis za negovanje crkvene umetnosti*, br. 11 (2022) str. 51-77;
- Kuburić, Ana, „Zalaganja za metodiku nastave logike“, *Metodički vidici*, 1 (2010), str. 142-150;
- Kuburić, Ana, „Nastava logike u srednjoj školi od 1950. do 2010.“, *Arhe*, 14 (2010) str.183-195;
- Kuburić Zorica, Zotova Ana, Rujević Goran (prir.), *Savremeni pristup filozofskim temama*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2018;
- Krstić, Dragan, *Kako predavati filozofiju u srednjoj školi? Neka pitanja metodike nastave filozofije*, Beograd: Srpsko filozofsko društvo, 2018;
- Krstić, Dragan, *Od umetnosti do filozofije: inovacije u nastavi filozofije u gimnaziji "Svetozar Marković" u Subotici u periodu od 1992. do 2019. godine*, Subotica: Grafoprodukt, 2019;
- Krstić, Dragan, *Filozofija i mladi*, Subotica: Grafoprodukt, 2020;
- Krstić, Dragan, *Svet mudrosti: filozofija u srednjoj školi i svakodnevnom životu*, Subotica: Printeks, 2022;
- Krstić, Dragan, *Film u svetlu estetike i metodike nastave filozofije*, Subotica: D. Krstić, 2024;
- Marković Mirko, Pavlović Miodrag, „Metodički prilog nastavnoj praksi filozofije u srednjoj školi: istorija filozofije i njen značaj“, *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti*, br. 3 (2004);
- Marković Mirko, Pavlović Miodrag, „Metodički prilog nastavnoj praksi filozofije u srednjoj školi: Presokratovci – Tales“, *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti*, br. 4-5, (2004);
- Marković, Mirko, „Metodički prilog nastavnoj praksi filozofije u srednjoj školi: čitanje Sokrata“, *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti*, br. 2 (2006);
- Marković, Mirko, „Primena savremene informaciono-komunikacione tehnologije u nastavi filozofije“, Zbornik radova 4. Međunarodnog naučnog skupa održanog 2007. *Tehnologija, Informatika, Obrazovanje - Za društvo učenja i znanja*, Čačak: Tehnički fakultet;
- Marković, Mirko, „Metodički prilog nastavnoj praksi filozofije u srednjoj školi: da li je metafizika kao nauka moguća“, *Školski čas srpskog jezika i književnosti – časopis za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti*, god. 26, br. 3-4 (2008) str. 57-81;
- Marović, Vladimir, „Srednjoškolska nastava filozofije kao filozofijska propedeutika“, *Arhe*, III, 5-6 (2006), str. 399-405;
- Meyer, Hilbert, *Didaktika razredne kvake – rasprave o didaktici, metodici i razvoju škole*, Zagreb: Educa, 2002;
- Milović, Miroslav, „Prosvetnom savetu Republike Srbije...“, *Theoria*, 1 (1991), 132-133;
- Nikolić Olga, Cvejić Igor, „Konstituisanje zajedničke perspektive: angažovani akti i logika poziva“, *Kritika*, god. I, br. 1 (2020) str. 7-26;
- Ninković Adam, „Specifičnosti nastave filozofije: potrebe i mogućnosti uvođenja inovacija“, *Inovacije u nastavi*, 16, 3 (1998) str. 21-28;
- Ninković, Adam, *Filozofski praktikum*, Jagodina: Učiteljski fakultet, 2005;
- Nejgel, Tomas, *Vrlo kratak uvod u filozofiju – O čemu je zapravo reč*, Beograd: Službeni glasnik, 2005;
- Pešić, Jelena, „Filozofija za decu' kao kreiranje zone narednog razvoja“, *Psihološka istraživanja* 17(2) (2014) str.191-206;
- Pešti, Jadranka, „Nastava filozofije u srednjim školama Srbije od 1990. do 2010.“ u: Deretić, I. (prir.) *Istorija srpske filozofije, prilozi za istraživanje*, str. 541-553, Beograd: Evro-Giunti, 2011;
- Pešti, Jadranka, „Nastava filozofije u srednjim školama Srbije od 2011. do 2020 : i dalje o (ne)moći filozofije i njenom interesu u nastavi“, *Theoria*, god. 65, broj 1 (2022), p. 185-200;
- Pešti Jadranka, „Nastavnici filozofije o nastavi filozofije“, *Theoria*, god. 67, broj 1 (2024), str.89-107;
- Popović Una, Rujević Goran (ured.), *Nastava etike – Zbornik radova*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2020;
- Popović, Una, „Elementi estetike u nastavi filozofije u srednjim školama kraljevine Jugoslavije“, *Tradicija nastave filozofije VII - Arhe*, str. 79-90, Novi Sad: Filozofski Fakultet, 2013;
- Popović, Una, „Nastava filozofije u srednjim školama: refleksije i pitanja“, *Arhe*, XIX, 37 (2022) str. 205-220;
- Pravilnik: Pravilnik o planu i programu nastave i učenja za gimnaziju*, Prosvetni glasnik, godina LXIX, broj 4, 2. jun 2020., Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, dostupno na: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/slglrsViewPdf/8c8c1460-66c2-4491-94bc-521df911fbd2?fromLink=true>, očitano: 2. 5. 2024.
- Prole, Dragan, „Istraživanja kao podrška nastavi filozofije: prva decenija časopisa Arhe“, *Filozofija i društvo*, XXIV/2 (2013), str. 16-23;
- Prole, Dragan, *Tradicija nastave filozofije*, Beograd: Srpsko filozofsko društvo, 2014;
- Radić, Milanka, „Kako predavati filozofiju – Prikaz seminara, za profesore filozofije“, *Theoria*, god. XXXVI, broj 3-4 (1993) str. 111-113;
- Radojčić, Saša, „Filozofija za decu“, *Norma*, X, 1-2 (2004), str. 79-85;
- Simonović Kuburić Zorica i saradnici (2001), *Filozofija – pro-*

- blemski pristup*, Novi Sad: Savez studenata Filozofskog fakulteta, 2001;
- Stojanović, Đurica, „Razvoj i uloga filozofije sa decom u Srbiji“, *Kritika*, IV, 2 (2023) str. 477-498;
- Wagenschein, Martin, „Teaching to Understand – On the Concept of Exemplary Teaching“ (2018), dostupno na: <https://www.natureinstitute.org/article/martin-wagenschein/teaching-to-understand>, očitano 11. 6. 2024.;
- Whitehead, Alfred N., *The aims of education and other essays*, New York-Oxford: Blackwell, 1967;
- Zorić, Vučina “Dijalog u nastavi filozofije”, *Pedagogija*, LXII, 3 (2007) 459-477;

Poglavlje časopisa:

- “Filozofija u školi – O jednom udžbeniku marksističke filozofije”, *Theoria*, broj 1, godina XXIV (1981), str. 69-79;

Internet izvori:

- <https://arhe.ff.uns.ac.rs/index.php/arhe/Propaideia>
- <https://www.rts.rs/vesti/srbija-danas/5411202/deca-u-rumi-na-edukativnom-radionicama-razvijaju-kriticko-misljenje.html>
- <https://zelenaucionica.com/filozof-ivan-vuckovic-ne-sme-mo-dozvoliti-da-mladi-koji-dolaze-ostanu-bez-svesti-o-tome-sta-znaci-misliti/>
- <https://ifdt.bg.ac.rs/events/simpozijum-filozofija-u-ucionici/>
- https://www.youtube.com/watch?v=QAEiVQD4_A0&t=160s
- <https://zuov-katalog.rs/index.php?action=page/catalog/all&oblast=3>
- <https://www.cpn.edu.rs/programi/primena-misaonih-eksperimentata-u-nastavi/?script=lat>
- <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/nbs/215811847>
- <https://www.ff.uns.ac.rs/sr/najave/2022/11/simpozijum-nastava-filozofije-u-digitalnom-okruzenju>

PHILOSOPHY IN THE CLASSROOM

Aleksandar Milanković

University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Pedagogy, Belgrade, Serbia

In the paper, we examine the general and specific notions of philosophy teaching didactics, in the perspective of the communicative nature of teaching philosophy and mediation between its scientific core and the classroom. In the first step, we provide an overview of the literature on the teaching of philosophy in the last three decades in the Republic of Serbia - both of its history and of its intrinsically didactic issues and problems. After that, we explore the general didactic issues, as well as the specific problems of teaching philosophy and we propose a set of questions about the possibilities of its theoretical foundation. In the third step, we examine the problem of cross-curricular correlations and connections between philosophy and other school subjects and indicate their pedagogical and philosophical foundations. In the end, we draw a conclusion about the didactics of teaching philosophy as a theory of communication of philosophy with other domains of science, art and culture, as well as school and everyday life. The study and development of philosophy teaching didactics is the study and development of procedures, methods and tools of communication of the inner scientific core of philosophy with other domains of culture and science, the study of the process of mediation and communication between philosophy and school, the research of flexibility and elasticity of philosophical concepts, theories and approaches, and the examination of the possibility of the encounters between philosophy and humane everyday experience. Philosophy teaching didactics studies the discovery and creation of connections, access points and hubs where philosophical problems become known and intimate, in the process of articulating self-knowledge, developing interpersonal and intrapersonal communication and consciously shaping life experience.

Keywords: didactics, philosophy, teaching, mediation, communication